

Liliana Szevczuk

HISTORYCZNO–PRAWNE ASPEKTY KSZTAŁTOWANIA SIĘ I ROZWOJU UKRAINY JAKO PODMIOTU MIĘDZYNARODOWEGO PRAWA MORSKIEGO

Ukraina to duże europejskie państwo morskie i rzeczne, którego tradycje morskie i historia sięgają starożytności. Całkowita długość morskiej granicy Ukrainy wynosi 1355 km, co wyraźnie wskazano w Deklaracji Niepodległości Ukrainy z 24 sierpnia 1991 r. W historii rozwoju państwowości Ukrainy utrzymała ona status państwa morskiego, niekiedy znacznie zwiększając swój potencjał morski. Niewątpliwie Ukrainę należy zaliczyć do kręgu państw z europejskimi korzeniami cywilizacji i demokracji. Niniejszy artykuł ma na celu przegląd historyczno-prawny kształtowania się i rozwoju Ukrainy jako podmiotu międzynarodowego prawa morskiego od czasów Rusi Kijowskiej aż do współczesności, ze szczególnym uwzględnieniem momentu przystąpienia Ukrainy do Organizacji Narodów Zjednoczonych i wielu innych organizacji międzynarodowych. Współczesna Ukraina ma wszelkie warunki niezbędne do rozwoju polityki i gospodarki morskiej, przede wszystkim korzystne położenie geograficzne portów morskich, co może uczynić je nie tylko morskimi bramami kraju, ale także Europy Wschodniej.

1. Ukraina jako podmiot międzynarodowego prawa morskiego w okresie średniowiecznego prawa międzynarodowego

Pochodzenie i powstanie państwowości ukraińskiej przypada na okres, który we współczesnej nauce prawa międzynarodowego nazywa się średniowiecznym prawem międzynarodowym. Jedną z instytucji

ówczesnego prawa międzynarodowego, wraz z umownym, zwyczajowym, ambasadorskim prawem i prawem wojny, było prawo morskie. Z reguły, jego podmiotami były państwa graniczące z morzem lub mające żeglowne wyjście do niego. W rzeczywistości na wszystkich etapach rozwoju państwowości Ukraina spełniła te kryteria i w mniejszym lub większym stopniu wykorzystywała przestrzenie morskie do celów żeglarstwa handlowego, rybołówstwa, czy też operacji wojskowych.

Prawo morskie jest jedną z najstarszych gałęzi prawa międzynarodowego. Jego normy i zasady zaczęły się kształtować w czasach starożytnych, kiedy ludzkość zaczęła zużywać zasoby morskie i korzystać z morza jako środka transportu [Butkevycha i Lybid' 2004, 391]. W średniowieczu zdefiniowano pojęcie i reżim prawny otwartego morza, mórz śródlądowych i zatok, a także morza terytorialnego. Państwo Ruskie nie było na uboczu tych procesów, ponieważ dzięki dobrej lokalizacji geograficznej, dostępu do Morza Czarnego, aktywnie rozwijało m.in. handel międzynarodowy i tworzyło zasady w tej dziedzinie.

W źródłach zagranicznych, w szczególności w dziełach bizantyjskich, arabskich, zachodnioeuropejskich, istnieją dowody na morskie podróże i działania polityki zagranicznej Państwa Ruskiego od VIII w. [Schodra 2017, 34]. W tym czasie kupcy swobodnie podróżowali nie tylko wzdłuż Morza Czarnego, ale także wzdłuż Wołgi, a nawet Morza Kaspijskiego. Po zawarciu na początku X w., a według niektórych danych – w II poł. IX w. [Brajchevs'kyj 2009, 551-73] traktatu z Bizancjum, Ruś Kijowska faktycznie skodyfikowała normy prawa morskiego, w szczególności dotyczące ratowania statków, określenia zobowiązań stron w zakresie zachowania własności, życia i wolności marynarzy¹. W dużej mierze antycypowali współczesne konwencjonalne normy międzynarodowo-prawne, które obejmowały przepisy dotyczące zobowiązań stron – starożytnego państwa kijowskiego i Bizancjum – w celu zapewnienia bezpieczeństwa własności, życia i wolności marynarzy [Kuznetsov 2011, 32]. Przepis art. 8 umowy 911 (874) zawiera wzajemne zobowiązania dotyczące pomocy w wypadkach morskich. To bardzo interesująca decyzja, ponieważ średniowieczna Europa wyrażała zgodę na piractwo przybrzeżne [Brajchevs'kyj 2009, 569]. W tym zakresie dominowało tzw. prawo

¹ W części tekstów ww. traktatów wyraźnie sformułowano zobowiązania stron w zakresie udzielania pomocy i ratowania marynarzy.

przybrzeżne (prawo wypadku na statku), które legitymizowało rabunek marynarzy przez feudalów i mieszkańców obszarów przybrzeżnych. Zwyczaj ten poważnie szkodził międzynarodowemu handlowi morskemu i żegludze, dlatego jego ograniczenia, a następnie całkowite zlikwidowanie, było ważnym wydarzeniem w historii rozwoju międzynarodowego prawa morskiego².

Kontynuację państwowych tradycji Rusi Kijowskiej obrazuje państwo Galicyjsko-Wołyńskie. Za panowania Jarosława Osmomysła (poł. XIII w.) południowe granice Galicyjskiego księstwa dotarły do Morza Czarnego. Galicyjskie statki podążały wzdłuż Morza Czarnego przez Dniestr, prowadziły handel u ujścia Dniestru, a galicyjscy rybacy łowili ryby w ujściu Dniestru [Doroshenko 1992, 82]. W celu zabezpieczenia swoich ziem południowych, a ponadto swobodnej żeglugi wzdłuż Dniestru i Dunaju do Morza Czarnego, Jarosław zbudował tam główne punkty, w tym twierdzę Nowy Galicz (obecnie – miasto Galats w Rumunii), Biełgorod, Suzawu oraz inne. Zgodnie ze źródłami i kronikami archeologicznymi przepływały tam statki z Bizancjum załadowane różnymi towarami. Do wspomnianych portów morskich dostarczono towary z Węgier, Niemiec i Polski. Halychyna – jako określano w źródłach – eksportowała m.in. chleb, miód, futro i sól. Autor „Opowieści o pułku Igora”, opisując działalność księcia galicyjskiego, pisał: „Galytskyj Osmomysl Yaroslav! Siedzisz wysoko [...] zamknąłeś bramę Dunaju, zbombardowałeś obciążenia przez chmury, tu wędrujesz po Dunaju” [Kul’chyt’skyj 2005, 46].

Państwo galicyjsko-wołyńskie utrzymywało bliskie stosunki z państwami obcymi – Bizancjum, Polską, Węgrami i Litwą. Brało czynny udział w sprawach wschodniego regionu europejskiego oraz aktywnie rozwijało stosunki dyplomatyczne, co wpłynęło na sprawy wewnętrzne wielkich państw europejskich [Zadorozhnyj 2014, 209]. W tym okresie zawarto wiele umów międzynarodowych dotyczących m.in. kwestii współpracy międzyrządowej, w tym w sprawie żeglugi handlowej, rybołówstwa czy operacji wojskowych.

² Rusko-bizantyński traktat, który zniósł w stosunkach między tymi krajami prawo przybrzeżne i zobowiązał państwa do pomocy ofiarom załamania statku i zachowania własności swoich poprzednich właścicieli był jednym z wydarzeń w historii międzynarodowego prawa morskiego [Lazorenko 2017].

2. Ukraina jako podmiot międzynarodowego prawa morskiego w okresie klasycznego prawa międzynarodowego

Szczególnym etapem rozwoju morskiej państwowości ukraińskiej była epoka panowania Kozackiego. Hetmanat cechował się funkcjonowaniem władz, które rozszerzyły swoją jurysdykcję o nowe terytorium, wielokulturową narodowością, dostępność oddziałów wojskowych oraz niezależną polityką zagraniczną. Powyższe uczyniło Hetmanat niezależnym w znaczeniu rzeczywistym i prawnym [Zadorozhnyj 2014, 217]. Państwo kozackie działało bowiem jako podmiot prawa międzynarodowego, co wpłynęło na europejską politykę międzynarodową i dyplomację.

W okresie klasycznego prawa międzynarodowego w prawie morskim zgodnie z zasadą wolności mórz ustanowiono zasadę wolności pełnego morza. Równocześnie powstała instytucja morza terytorialnego (3 mile), a także zasada, zgodnie z którą walka ze statkami pirackimi na otwartym morzu stała się prawem i obowiązkiem każdego suwerennego państwa. W ówczesnym okresie stopniowo kształtowała się też zasada swobody żeglugi na wodach międzynarodowych. Powyższe znalazło wyraz w działalności państwa Kozackiego w zakresie prawa morskiego.

Kozacy aktywnie uczestniczyli w morskich wyprawach na Krym i do Turcji. W 1602 r. 30 mew kozackich i kilka galerii pokonało turecką flotę pod Kilią. Znaczącym wydarzeniem było zdobycie Warny (1606) i Synopu (1614) oraz pogrom wybrzeża w pobliżu Konstantynopola (1615). W 1616 r. eskadra turecka została zniszczona w pobliżu ujścia rzeki Dniepr. Morskie zdolności bojowe mew pozwoliły Kozakom prowadzić walkę w dużej odległości od Dniepru, tj. w dowolnej części Morza Czarnego i Azowskiego. W kolejnych latach morska aktywność wojskowa państwa kozackiego zmusiła sułtana tureckiego do zawarcia w 1649 r. pokoju, na mocy którego Kozacy mieli dostęp do wszystkich portów Morza Czarnego. Takie działania przyczyniły się do rozwoju szczegółowych norm morskiego prawa zwyczajowego, które było regulatorem wspólnych działań na morzu [Sokul's'kyj 1999, 7-8]. Flota kozacka odegrała także znaczącą rolę w walce z agresją turecko-tatarską. Celem walk było wyeliminowanie blokady tureckiej na Siczy Zaporoskiej w ujściach wielkich rzek Wybrzeża Morza Czarnego. Taktyka zastosowana przez Kozaków wprost nawiązuje do tradycji żeglarskich Rusi Kijowskiej.

W XVII-XVIII w. kozackie okręty wojskowe zwyciężały na morzach Czarnych i Azowskich. Morska żegluga kozacka miała na celu nie tylko obronę ziem ukraińskich, ale także walkę o swobodę handlu morskiego i rzemiosła [tamże, 12], ponieważ podczas ustanowienia pokojowego współistnienia między państwem kozackim, chanatem Krymskim i Imperium Osmańskim utrzymano aktywne stosunki handlowe. Sicz Zaporoska kontrolowała handel morski i rzeczny na Dnieprze, co miało na celu zabezpieczenie pozycji Kozaków. Tym samym międzynarodowy handel morski również był ważny dla państwa kozackiego, a udział żeglugi kozackiej w handlu zagranicznym i krajowym był dość znaczny³.

Imperium Rosyjskie od samego początku prowadziło politykę zmierzającą do eliminacji Siczy Zaporoskiej, a także niezależności Hetmanatu. Potrzeba ochrony rosyjskich granic oraz możliwość wykorzystywania siły militarnej Kozaków w imperialnych celach wojskowych zmusiły Rosję do realizacji tych zamierzeń. Pod koniec XVIII w. cel ostatecznie został osiągnięty. Państwo kozackie zostało zlikwidowane, zaś Rosja przypisała sobie całą dotychczasową historię ukraińskiej państwowości morskiej. Doświadczenia działalności morskiej narodu ukraińskiego było wykorzystywane przez imperium do końca I wojny światowej.

3. Ukraina jako podmiot międzynarodowego prawa morskiego w okresie XX i na początku XXI wieku

Na początku XX w. prowadzona była działalność polityczna o zasięgu międzynarodowym UNR i ZUNR. Ich głównym celem było ustanowienie

³ Powyższe znalazło także wyraz w umowie morskiej dotyczącej Morza Czarnego i Morza Azowskiego, która została zawarta w 1949 r. między cypryjską Turcją a armią zaporoską i narodem ruskim. Art. 1 ww. Traktatu zawierał postanowienie wskazujące, że strona turecka pozwala armii kozackiej i pozostałej ludności pływać przez Morze Czarne do wszystkich swoich portów oraz do portów obcych władców i państw chrześcijańskich, a także do wszystkich rzek i miast, z którymi można było handlować oraz wpływać i zatrzymywać się w portach według własnego uznania, bez żadnych opóźnień, przeszkód i trudności. W art. 5-6 Traktatu postanowiono o wzajemnym zatrzymywaniu i karaniu osób umyślnie wykonujących rozboje morskie (piractwo). W celu zapobiegania rozbojom morskim w art. 7 Traktatu ustanowiono zasadę, zgodnie z którą kozackie galery wraz z Turkami miały karać złodziei, a także pomagać sobie nawzajem, tak aby morze było czyste i wolne od piractwa morskiego. Przepisy miały na celu zwrócenie wraków statków prawowitym właścicielom.

narodowego państwa ukraińskiego i osiągnięcie pokoju. Państwowość Ukrainy w latach 1917-1918 była ciągła, pomimo zmiany władzy i różnych podejść kierownictwa do wewnątrz-narodowej i międzynarodowo-prawnej działalności państwa. Ukraina została uznana za pełnoprawny podmiot prawa międzynarodowego, w efekcie czego zawarła wiele międzynarodowo traktatów.

Okres wojny światowej zmobilizował władze ukraińskie do rozwoju ukraińskiej floty. Dnia 21 grudnia 1917 r.⁴ utworzono Sekretariat Generalny ds. Morskich UPR, a następnie – Ludowe Ministerstwo Spraw Morskich UPR. W dniach 14-27 stycznia 1918 r. przyjęto ustawę o ukraińskiej flocie państwowej, którą rosyjska Flota Czarnomorska ogłosiła flotą UPR. W dniu 27 marca 1918 r. wydano zarządzenia dotyczące utworzenia flotylli transportowej i żeglugi na Dunaju. Następnie, podczas Hetmanatu P. Skoropadsky'ego podjęto szereg aktów normatywnych i regulacyjnych mających na celu rozwój sił wojskowo-morskich UPR. Dnia 6 lipca 1918 r. w Odessie ze statków Flotylli Dunajskiej zorganizowano ukraińską brygadę trałowania, która w ciągu miesiąca przeprowadziła udane trałowanie nalotu w Odessie, u ujścia rzeki Dniepr i jej okolic. Operacja floty ukraińskiej umożliwiła przywrócenie handlu morskiego i transportu na tym obszarze. Była to pierwsza operacja bojowa tej floty od czasów kozackich⁵.

Ukraińskie elity polityczne nie zdołały w pełni zrealizować idei konsolidacji państwowości. Powyższe wynikało z zewnętrznych czynników geopolitycznych, niechęci państw zwycięskich w wojnie światowej do postrzegania Ukrainy jako niezależnego państwa oraz problemów wewnętrznych państwa. W efekcie doprowadziło to dyktatury sowieckiej na terytorium Ukrainy. Chociaż ukraińska SRR jako republika związkowa w ZSRR miała jedynie deklaratywnie prawo do wchodzenia w stosunki międzynarodowe i nie była pełnoprawnym, niezależnym podmiotem prawa międzynarodowego, stała się podstawowym członkiem Organizacji Narodów Zjednoczonych i w ramach swoich działań, wzięła czynny udział w tworzeniu nowoczesnego prawa morskiego.

⁴ Data faktycznego funkcjonowania to 3 styczeń 2018 r.

⁵ Szerzej zob. *Vijs'kovo-mors'ki syly ukrains'koi revoliutsii 1917-1921 rokiv*, <http://www.memory.gov.ua/news/viiskovo-morski-sili-ukrainskoi-revoljutsii-1917-1921-rokiv> [dostęp: 20.09.2018].

Podstawę kodyfikacji współczesnego prawa morskiego stanowiły trzy konferencje ONZ z prawa morskiego. Rezultatem prac pierwszej Konferencji Genewskiej w 1958 r. było przyjęcie czterech konwencji dotyczących prawa morskiego, które odzwierciedlały dotychczasowe tradycje międzynarodowo-prawne. W latach 1973-1982 odbyła się trzecia konferencja ONZ o prawie morskim, w wyniku której przyjęto Konwencję ONZ w sprawie prawa morskiego w 1982 r. Powtórzyła ona znaczną część norm Konwencji Genewskich z 1958 r. i skonsolidowała niektóre tradycje międzynarodowo-prawne, które powstały po przyjęciu konwencji z 1958 r. [Butkevych 2004, 393-94]. Po przywróceniu niepodległości w 1991 r. Ukraina stała się rzeczywistym pełnoprawnym podmiotem prawa międzynarodowego. W 1999 r. ratyfikowała Konwencję ONZ o prawie morskim z 1982 r.

Podsumowanie

Na wszystkich etapach rozwoju swojej państwowości Ukraina była aktywna w działaniach morskich i do pewnego stopnia posiadała status państwa morskiego. Ruś Kijowska, jako ważny ośrodek polityczny, gospodarczy i kulturalny w Europie, odegrała ważną rolę w rozwoju międzynarodowych tradycji prawnych, w tym w dziedzinie prawa morskiego. Następcą państwowych tradycji Rusi Kijowskiej uważa się państwo Galicyjsko-Wołyńskie.

Doświadczenia żeglugi i operacji bojowych na rzekach i morzach z poprzednich lat zostały z powodzeniem zastosowane i opracowane w przyszłości przez państwo kozackie. W XVII-XVIII w. na Morzu Czarnym i Azowskim dominowała morska żegluga kozacka. Jej tradycje i doświadczenie odnajdujemy w państwie ukraińskim na początku XX w. W tym krótkim okresie historii narodowej państwowości Ukraina wykazała swoją międzynarodową zdolność prawną i zdolność działania jako państwo morskie. W czasach istnienia ZSRR Ukraina, jako republika związkowa, nie będąc według prawa pełnoprawnym podmiotem prawa międzynarodowego, w rzeczywistości działała jako potężne państwo morskie. Upadek ZSRR i proklamacja niepodległej Ukrainy w 1991 r. oznaczały nowy etap rozwoju Ukrainy jako pełnoprawnego podmiotu międzynarodowego prawa morskiego.

PIŚMIENICTWO

- Brajchevs'kyj, Michajło. 2009. *Vybrane*. Vol. 2: *Askol'd – tsar kyivs'kyj*. Kyyiv: Vydavnytstvo imeni Oleny Telihy.
- Doroshenko, Dmitro. 1992. *Narys istorii Ukrainy*. Vol. 1: *Do polovyny XVII stolittya*. Kyyiv: Hlobus.
- Kul'chyts'kyj, Volodimir, Boris Tyschek, and Igor Bojko. 2005. *Halyts'ko-Volyns'ka derzhava (1199-1349)*. L'viv: Bibl'os.
- Kuznetsov, Sergij, and Tetjana Averochkina. 2011. *Mors'ke pravo. Pidrucznik*. Odesa: Feniks.
- Lazorenko, V. 2017. “Rozvytok mizhnarodnoho mors'koho torhovel'noho prava v mors'kykh kodeksakh: istorychnyj aspekt.” *Pravova prosvita* no. 12. http://www.pravo.nayka.com.ua/pdf/12_2017/102.pdf [dostęp: 20.09.2018].
- Butkevych, Volodimir, ed. 2004. *Mizhnarodne pravo: Osnovni haluzi. Pidruchnyk*. Kyyiv: Lybid'.
- Schodra, Olga. 2017. “Koly i de vynykla Rus': problemy pochatkovoho etapu formuvannia ukrains'koi derzhavnosti.” *Visnyk Naukovoho Tovarystva imeni Shevchenka* 57:31-36.
- Sokol's'kyj, Arnol'd. 1999. *Flot Zaporoz'koi Sichi v XVI-XVIII st.: struktorna orhanizatsiia, tekhnolohiia ta vijs'kove mystetstvo*. Avtoreferet dysertatsii na zdobuttya naukovoho stupenya kandydata istorychnykh nauk. Kyiv. <https://www.national.org.ua/library/sokulski.html> [dostęp: 20.09.2018].
- Tyschek, Boris. 2015. *Istoriia derzhavy i prava Ukrainy. Akademicznij kurs. Pidruchnyk*. Kyyiv: In Yure.
- “Vijs'kovo-mors'ki syly ukrains'koi revoliutsii 1917-1921 rokiv.” <http://www.memory.gov.ua/news/viiskovo-morski-sili-ukrainskoi-revoljutsii-1917-1921-rokiv> [accessed: 20.09.2018].
- Zadorozhnij, Oleksandr. 2014. *Heneza mizhnarodnoi pravosub'iektnosti Ukrainy*. Kyyiv: K.I.S.

Historyczne i prawne aspekty kształtowania się i rozwoju Ukrainy jako całościowego podmiotu międzynarodowego prawa morskiego

Streszczenie

Historycznie, ukraińska państwowość powstała od początku istnienia Rusi Kijowskiej w średniowiecznym prawie międzynarodowym, którego jednym z instytucji było prawo morskie. Na wszystkich etapach rozwoju swojej państwowości Ukraina była aktywna w działaniach morskich i do pewnego stopnia posiadała status państwa morskiego. Doświadczenia żegluga i operacji bojowych na rzekach i morzach z czasów Rusi-Ukrainy zostały z powodzeniem zastosowane i opracowane w przyszłości przez państwo kozackie. W XVII-XVIII w. na Morzu Czarnym i Azowskim dominowała morska żegluga kozacka, której celem była z jednej strony obrona ziem ukraińskich, z drugiej – walka prowadzona o wolność

handlu morskiego i rzemiosła. Po zniszczeniu państwa kozackiego Rosja przypisała sobie całą dotychczasową historię ukraińskiej państwowości, w tym doświadczenie morskiej działalności narodu ukraińskiego. Rozpad ZSRR i przywrócenie niepodległej Ukrainy wyznaczyły nowy sposób historycznego rozwoju Ukrainy jako pełnoprawnego podmiotu nowoczesnego międzynarodowego prawa morskiego.

Słowa kluczowe: międzynarodowe prawo morskie, przedmiot międzynarodowego prawa morskiego, państwo morskie, państwowość ukraińska

Historical and Legal Aspects of the Formation and Development of Ukraine as a Subject of International Law of the Sea

Summary

Historically, Ukrainian statehood has arisen since the formation of Kievan Rus' in the age of Medieval international law, one of the institutes of which was the law of the sea. At all stages of the development of its statehood, Ukraine was active in maritime activity and in varying degrees possessed the status of a maritime state. The collapse of the USSR and the restoration of independent Ukraine marked a new way of historical development of Ukraine as a full rights subject of modern international law of the sea.

Key words: international law of the sea, subject of international law of the sea, maritime state, Ukrainian statehood

Information about Author: LILIANA SZEVCZUK, Ph.D., associate professor in the Department of History of the State, Law and Political Law Teachings, Faculty of Law, the Ivan Franko National University of Lviv; vul. Sichovykh Stril'tsiv 14, m. L'viv, Ukraine; e-mail: shevchukliliana@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-0502-8251>

